

Pohyby české textologie*

Michael Špirit

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
michael.spirit@ff.cuni.cz

SYNOPSIS

Trends in Czech Textology

The article describes the state of Czech textual criticism at the time of the publication of *Editologie* (2018), a methodological compendium in which its main authors, Michal Kosák and Jiří Flaišman, summarize, evaluate and elaborate procedures established by the handbook *Editor and Text* in 1971. One of the characteristics of today's situation in the field of textology is the existence of multiple book series. The *Variants* series (*Edice Varianty*), which was launched in 2009, focuses on both original works and translations of textual criticism. The *Hybrid Scholarly Edition* series (*Kritická hybridní edice*), starting in 2012, is released in both electronic and print media, allowing for scientific and readership editions. The oldest series, *The Czech Library* (*Česká knižnice*), which began in 1997, provides a platform for the professional preparation of texts, from the earliest publications to living authors. The publishing industry has been simultaneously sidelining the textological profession, and the contemporary reader is faced with an increasing number of unidentified editions.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Textová kritika; edice; Michal Kosák; Jiří Flaišman; Česká knižnice; neidentifikovatelná vydání / textual criticism; editions; Michal Kosák; Jiří Flaišman; *The Czech Library*; unidentifiable editions.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2019.1.13>

Tři desetiletí po změně politického režimu, která měla zásadní důsledky i pro zacházení s literárním textem a jeho přípravou k vydání, vznikl výklad, který shrnuje metodologii ediční práce v zásadě od konce druhé světové války, resp. od roku 1947, kdy vyšly *Kritické a ediční zásady pro vydávání novočeských autorů*. Knižní kompendium *Editologie* vydané v létě 2018 ale není jen pokračováním či revizí úvah o textologii, jak je vyznačila příručka z roku 1971 *Editor a text* (a zopakovala-modifikovala práce

* Tato práce vznikla za podpory projektu Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

z konce osmdesátých let, vydaná ovšem až roku 1993, *Textologie*), ale také součástí šíře založeného úsilí, které při vydavatelské práci posledních přibližně dvaceti let ztělesňují dva hlavní autoři *Editologie*, Michal Kosák a Jiří Flaišman.

Toto úsilí je článkováno činností, která se z odstupu jeví jako cílevědomá. Souběžně s textologickými a editorskými projekty, jako bylo souborné, vůbec první knižní vydání básní Artuše Černíka (2001), Flaišmanova účast na řadě *Dílo Jaroslava Seiferta* (v letech 2001–2005 připravil sv. 1, 6 a 10) a Kosákovy edice básní Josefa Friče (2002), Pavla Janského (2005) a Čana (3 sv., 2007–2009), rekapitulovali oba badatelé stav teoretického bádání příkladným způsobem — tím, že podstatné texty oboru připravili k novému vydání a komentovali je.

Nejdříve představili v nové edici příručku *Editor a text*, a to nikoli jako pomník vlivné badatelské generaci, ale jako práci, která je v roce 2006 diskusní. Nezměněné vydání, v jehož ediční poznámce mj. identifikovali autory jednotlivých kapitol a odkázali k novější textologické literatuře tištěné i elektronické, doprovodili Flaišman s Kosákem analytickým doslovem. V něm na bezručovském materiálu, resp. na polemikách z padesátých a šedesátých let 20. století o *Slezské písně* ukázali různá pojetí základních pojmů oboru, zejména výchozí text a jeho výběr, typy vydání a autorská vůle.

Z jejich přehledu vyplynulo, že nekryjící se, ba odlišná vymezení těchto kategorií se do textu příručky promítla, avšak bez toho, že by se odchylnost pojetí přiznala, nebo dokonce zdůraznila. Nesoulad shledali autoři doslovu zejména „mezi kapitolou Felixe Vodičky [Historické uvedení do dnešní situace ve vydávání literárních děl] a částmi psanými ostatními autory, které byly následně redigovány R. Havlem a B. Štorkem“ (Flaišman — Kosák 2006, s. 164). Odlišně nahlížené vztahy mezi vydáním kritickým, vědeckým, čtenářským nebo kanonickým, stejně jako distinkce mezi kritériem textu tzv. poslední ruky a poslední tvůrčí ruky nebo otázku kanonického textu spojenou jak s obecnějším konsenzem, tak s textověkritickou revizí Flaišman s Kosákem v doprovodném textu nerozplétali, ale doložili, jak byla různorodá pojetí mezi Oldřichem Králíkem a — zjednodušeně řečeno — pražskými editory definována. Vzájemně se odrážející významy postavili vedle sebe, s příležitostnými exkurzy do polské, frankofonní, ruské nebo anglofonní textologie.

Od tradice, kterou příručka *Editor a text* shrnovala, se postup nových vydavatelů lišil nejzřetelněji juxtapozicí různých pojetí a konstatováním jejich disparátnosti, resp. neslučitelnosti. Nešlo přitom z jejich strany o popírání postupu opředeného o strukturalistické školení a rozvíjeného v praxi centrálně plánovaného hospodaření a ideologického dohledu. Nová edice základní příručky a její komentář taktně — s šetrností, která hraničila s neproniknutelností sfingy — naznačovaly, že striktnost, již *Editor a text* ve svém celku postuloval, je od určité fáze výkonu textověkritické a vydavatelské práce v důsledku nedosažitelná. Pokud se tento fakt nepřipouští nebo obchází, znamená v bádání i v praxi slepou uličku, která zpětně znehodnocuje nesmírné zisky, jichž bylo zatím dosaženo, především — a jen zdánlivě paradoxně — „povědomí toho, že vydávání tzv. klasických literárních textů má závazná a funkční odborná pravidla“ (Otruba 2018, s. 55).

Jinými slovy: editoři druhého vydání příručky ukázali, že poznání, jež *Editor a text* ustavoval, se vyhýbalo skutečnosti — či si ji vůbec nepřipouštělo —, že v určitém momentu přípravy textu k vydání někdy přestanou existovat jen nevyhnutelná řešení,

a právě v tom spočívala dobová podmíněnost spisu.¹ Flaišman s Kosákem to podtrhli svým dalším vykladačským a vydavatelským činem: v roce 2010 publikovali práci *Podoby textologie*, sestávající z přehledové studie o vývoji editorství v dějinách české literatury a z antologie statí z let 1899–1906, 1939–1948 a 1960–1963, v nichž byly koncepční střety o směřování oboru dobře patrné a současně představovaly podhoubí, z něhož vzešla systemizace *Editora a textu*.

Podoby textologie vyšly jako druhý svazek knižní edice Varianty, již Flaišman a Kosák založili na svém pracovišti v Edičním a textologickém oddělení ÚČL AV ČR o rok dříve a jejichž dosud 11 vydaných svazků dovoluje zahlédnout přinejmenším trojí směřování. Vedle (a) nově vznikajících monotematických prací (Petr Komenda, sv. 7 v roce 2016, Adéla Petruželková, sv. 8 v roce 2017) a (b) překladů, z angličtiny (G. Thomas Tanselle, sv. 4 v roce 2012), ruštiny (Dmitrij S. Lichačov, sv. 6 v roce 2015) a francouzštiny (Pierre-Marc Biasi, sv. 10 v roce 2018), jsou to (c) posmrtné výběry textologických studií badatelů, jejichž působení se z podstatné části kryje s obdobím, v němž byly formulovány problémy a principy *Editora a textu*. Alexandr Stich (sv. 3 v roce 2011) a Jiří Daňhelka (sv. 5 v roce 2013) to sice měli k autorskému týmu příručky svým metodologickým ustrojením dál než Miroslav Červenka (sv. 1 v roce 2009) a Mojmír Otruba (sv. 11 v roce 2018), ale o to je dosavadní profil řady bohatší. Podstatné také je, že do této doby čtyři komponované svazky jsou dalšími díly mozaiky, kterou Flaišman a Kosák budují kolem příručky z roku 1971 a ukazují ji tak nejen v její jedinečnosti, ale také v jistém kontextu. Ten je ještě zvýrazněn tím, že všechny čtyři tituly byly pro Varianty připravovány jako komentované edice, jejichž vypravení (v podobě průvodních studií, detailních vysvětlivek, vydavatelských poznámek či bibliografií)² je nejen vzorným korelátém *Editora a textu*, ale také rozvíjejícím korektivem jisté strnulosti a normativnosti příručky.

Kosákova a Flaišmanova *Editologie*,³ která vyšla jako 9. svazek Variant, směřování k pluralitě textověkritických přístupů zatím završuje. Kompendium vznikalo souběžně nejen s koncipováním textologické knižní řady, ale také se zahájením dalšího projektu, Kritické hybridní edice. Ta v kombinaci papírového a elektronického nosiče realizuje dosud představitelný ideál vydavatelské činnosti. Na CD, resp. DVD shromažďuje takřka veškeré dokumenty vížící se k danému literárnímu textu (tedy zejména všechny známé textové prameny) a umožňuje jejich vyhledávání, porovnávání, různorodé třídění a statistické poměrování. Tištěné knižní vydání pak na

-
- 1 Vydavatelé to naznačili — zdůrazněme ještě jednou jejich diskrétnost — jen poznámkou o tom, že nejvyužívanější částí příručky byla kapitola o pravopisné úpravě.
 - 2 Stichův titul (*Sabina — Němcová — Havlíček a jiné textologické studie*) připravil Michal Charypar, výbor z prací Jiřího Daňhelky (*Textologie a starší česká literatura*) uspořádal a komentoval Jakub Sichálek, a za antologiemi z Červenky (*Textologické studie*) a Otruby (*Autor — text — dílo a jiné textologické studie*) stojí vydavatelé celé edice.
 - 3 Jmenování autoři nejsou výhradními původci celého kompendia. Spoluautorem podkapitoly Digitální edice (s. 122–146) je Boris Lehečka, kapitolu Atribuce textu z pohledu současné stylometrie (s. 147–177) napsal Petr Plecháč, podkapitolu Metrika a textová kritika (s. 186–194) Jakub Říha a část Editologická problematika staročeské literatury (s. 219–262) Jakub Sichálek.

základě kritického zhodnocení těchto materiálů vybírá verzi, která je redakčně opravována a představena jako čtenářská.⁴

Tento vydavatelský ideál, jenž umožňuje spojení elektronického a tištěného nosiče, je úběžníkem výkladu celé *Editologie*.⁵ Nejvíce je to patrné na energii, s níž autoři rozpochovali už zdánlivě usazené a neměnné významy ústředních pojmů domácí textologie, kanonické znění a distinkci vydání čtenářského a kritického/vědeckého.⁶ V prvním případě připomínají Kosák s Flaišmanem mnohovýznamovost pojmu. „Kanonický“ text by měl být vnímán jako znění, jež vychází ze zhodnocení všech dostupných textových pramenů, je zbaveno — zjednodušeně řečeno — všech nedostatků a stává se stabilním, pevným, takměř definitivním. Jenže takový stav je napořád dobově podmíněn a omezen řadou faktorů (nové nálezy, dlouhotrvající cenzura, nemožnost vyloučit subjektivitu hodnocení, sociální úzus), které ve svém důsledku významu textového „svatořečení“ odporují.

Ve věci čtenářského a kritického/vědeckého vydání deklarovala textověkritická praxe od počátku padesátých let 20. století znění textu ve čtenářské edici jako identické s vydáním vědeckým a jako diferencii vytýkala v zásadě jen rozsah vydavatelského aparátu. Autoři *Editologie* upozorňují, že vymezení pojmu „kritické vydání“ je v obou předchozích kompendiích z let 1971 a 1993 poněkud mlhavé, a s oporou v Licháčovově pojetí konstatují jistý chaos: termín „kritické vydání“, tradovaný v jedné rovině jako opozitum vůči vydání čtenářskému, je vzhledem ke čtenářské i vědecké edici de

4 Dosud bylo takto vydáno *Dílo Františka Gellnera* (2012, 2 sv., spolu s oběma hlavními editory se na přípravě podíleli Lucie Kořínková a Jakub Říha), *Slezské písně Petra Bezruče* (2014, s Kosákem a Flaišmanem spolupracovala Kristýna Merthová) a *Máchův Máj* (2019, vydavatelskou dvojici doplnil Michal Charypar).

5 Během jejího zrodu pracovali oba autoři na dalších vydavatelských úkolech. Flaišman připravil 5. svazek pro *Dílo Jaroslava Seiferta* (2012, s obtížnou genealogií sbírek *Jaro, sbohem a Přilba hlíny*), komentovanou chrestomatií *Čtení o Jaroslavu Seifertovi* (2014) a 22. svazek *Spisů T. G. Masaryka s časopiseckými texty z let 1892–1894 (Naše doba, 2017)*. Kosák napsal monografii *S použitím kalendáře* (2013), pojednávající o bezručovských výzkumech Oldřicha Králíka, a je editorem kritického vydání textů Josefa Friče (z třísvazkového souboru zatím vyšly *Básnické sbírky*, 2016, a *Básně, prózy*, 2018), komentovaného výboru divadelních prací Josefa Kodíčka (*Kritické stati*, 2016) a 25. svazku Masarykových *Spisů (Ideály humanitní a texty z let 1901–1903, 2011)*. Společně připravili výbor z kritických prací svého učitele Jiřího Brabce (*Panství ideologie a moc literatury*, 2009) a edici Šaldova románu *Loutky i dělníci boží* (2016) v knižní a elektronické podobě: první přinesla znění textu tzv. poslední ruky s příslušným komentářem, druhá v úplnosti všechny za autorova života zveřejněné verze románu s možnostmi vzájemného porovnávání.

6 „Knižní vydání se obrací na rozdíl od vědecké digitální edice k širokému okruhu čtenářů (tomu je mj. přizpůsoben i ediční aparát knižní edice). [...] v české ediční praxi byl především vlivem centrálně řízené vydavatelské praxe etablován princip totožnosti textu čtenářského a vědeckého vydání, totožnosti, která se týká i jazykové přípravy. V KHE je naopak zdůrazněna odlišnost účelu obou edic a tento fakt se promítá do přístupu k jazykové úpravě, která je ve čtenářské knižní edici progresivní, ve vědecké edici se (v případě díla Františka Gellnera) vyčerpává pouze identifikací koruptel, respektive (v případě Slezských písní Petra Bezruče) pak zůstává u diplomatického otisku“ (Kosák — Flaišman 2018, s. 141).

facto označením synonymním, neboť se zdá, že kritickou metodou — tj. stručně řečeno porovnáním všech dostupných zdrojů — má být připravováno každé čtenářské vydání, ať už je z vědeckého vydání přebíráno, nebo se připravuje bez jeho neexistující opory, jako první edice daného textu (jen bez komentujícího doprovodu).

To současně znamená, že dosavadní *conditio sine qua non* „čtenářského vydání“ — buď textová identita s edicí vědeckou, anebo příprava textu kritickou metodou — přestává být na pořadu dne: však se také autoři *Editologie* vůči takto definovanému „čtenářskému vydání“ staví rezervovaně: je „mnohem více podmíněno dobovým kontextem i dosavadním způsobem vydávání toho kterého autora. Jeho podoba, co se týče výběru textů i jejich přípravy a komentování, je tedy mnohem méně obecně zřejmá, a vymyká se tak i pokusům o deskripci“ (Kosák — Flaišman 2018, s. 92). To není rezignace před neposednou realitou nakladatelského podnikání v Čechách, ale poznání ze seriózní vydavatelské praxe posledních desetiletí, kdy vše směřuje k pluralitě znění uměleckého textu, která by ovšem napořád měla být zajišťována stručně nebo obsažněji vyloženými principy předkládané edice.

Autoři se ve svém kompendiu zákonitě pohybují na půdě nějak uvědomované, zohledňující stav oboru a jeho průmět do dnešní nakladatelské praxe. Jejich *Editologie* však vstupuje do zcela jiného prostředí, než byl *Editor a text*. Vystává přitom otázka, zdali podmínky tehdy počínající „normalizace“ politických a společenských poměrů jsou vůbec odmyslitelné od uplatňování zásad, k nimž kolektiv příručky z roku 1971 dospíval během předchozích dvaceti let a které mohly být v dalším dvacetiletí v zásadě naplňovány (a z nichž vycházel i částečný „remake“, zveřejněný v roce 1993). Ony podmínky zároveň nelze dost dobře popsat, neboť to, co jakoby zabezpečovalo řádně připravované a vydávané knihy, tj. odborně obhajitelné výstupy a řemeslně odvedenou práci? — tedy centrálně řízené, určitými prostředky koordinované nakladatelské hospodaření —, tyto amplitudy napořád ohrožovalo, ba destruovalo, neboť je umožňovalo jen totálním podrobením si veřejného prostoru jednou politickou stranou s neomezenou policejní, soudní, vojenskou a moskevskou podporou.

Třicet let po sesutí těchto podmínek to však vypadá, jako kdyby jiný než inverzní jev nebyl v České republice možný, jako kdyby profese, již *Editologie* uchopuje, ani nebyla součástí běžné nakladatelské činnosti, a standardy vydavatelských zvyklostí vázala jen k edici Česká knihovna a k několika malým nakladatelským domům, kde příprava textu k vydání nezačíná a nekončí tzv. přečtením korektur, resp. digitalizací neidentifikované předlohy samočinnou metodou OCR. Je to přirozeně něco, co s pluralitou postulovanou v *Editologii* nemá nic společného, ale co bohužel bují řadou téměř geometrickou.

Tento rozpor — snaha navázat na tradici vydavatelské přípravy, která by vypadala objektivizovaná, a současně v posttotalitních podnikatelských podmínkách základní editorské obyčeje nadále udržovat — dobře ztělesňuje právě Česká knihovna, připravovaná od poloviny devadesátých let 20. století (s prvním titulem vydaným v roce 1997). Po celou dobu své existence se reflektovaně či neuvědomovaně vyrovnává

7 Zaměstnanecy šlendrián přirozeně bujel v československém totalitním režimu i v tak éterických sférách, jako byla nakladatelská pracoviště. Nesepisujeme však tzv. konstruktivní satiru (tak vřele právě tímto režimem tolerovanou, či přímo pěstovanou), a proto můžeme z této rámcové úvahy pracovní nepořádek tentokrát vypustit.

s principy, s nimiž byla ustavována. Jsou to (1) vydavatelský zájem o autorské celky, tedy odstrížení se od tradice antologií, která při nakládání s památkami české literatury před rokem 1989 dominovala, (2) nuancovanost při volbě výchozího textu, kdy pravidlo tzv. poslední ruky — před rokem 1989 rovněž fungující de facto výlučně — není uplatňováno mechanicky, ale textové východisko se volí rozličně dle nastalé situace, (3) aparát svazku netvoří víceméně technicky koncipovaná ediční poznámka a doslov literárního historika, nýbrž velkoryseji rozvržený výklad, obvykle souhrnně nazvaný jako Komentář, v němž jsou ona „technická“ data (jazykové a encyklopedické vysvětlivky, příklady různocnění, emendace ad.) jen jednou z mnoha částí, anebo jsou dokonce rozpuštěna v širěji budovaném celku.

Všechno ale začíná od rozhodnutí, co vlastně do edičního plánu zařadit, a co tak souvisí se sebedefinováním Knihnice, s tím, čím chce být. Od počátku jako by se vědecká rada České knihnice nemohla rozhodnout, zdali má být platformou pro určitou, v budoucnosti uzavřenou (docelenou) množinu děl, anebo prostě jen jednou z možností — resp. v dnešní době: jedinou možností — pro komentovaná znovuvydávání literárních památek od nejstarších dob do relativní současnosti. Tedy zda být „klenotnicí“, výstavní skříň toho domněle nejlepšího z dějin české literatury, anebo prostorem pro různorodé edice s oponenturou, která nebude formální.

Základní deklarace České knihnice naznačuje spíše první alternativu, tedy drahocennou truhlu, jejíž víko se jednou uzavře, neboť všechny šperky už budou pohromadě. Na oficiálním webu řady stojí a stálo tak od počátku i na všemožných propagačních materiálech: „Reprezentativní edice, která obsáhne nejvýznamnější hodnoty české literatury od středověku po současnost.“ Parola stávajícího nakladatele Host je sice zdrženlivější („Díla české literatury od počátků po současnost“),⁸ ale v dalším odkazuje⁹ na samostatné stránky Knihnice s výše citovanou „reprezentativností“ a „nejvýznamnějšími hodnotami“.

Dosavadních více než dvacet let fungování České knihnice se jeví spíše jako naplňování oné druhé alternativy, tedy být otevřenou možností pro odborné vydávání podstatných děl české literatury. Pro takový dojem mluví v zásadě čtyři důvody, přičemž první dva se opírají o dosavadní průběh, zatímco zbylé berou v potaz momentální a zřejmě i budoucí kontext: (a) naprostá většina dosud publikovaných svazků umožňuje v rámci řady další vydavatelská navazování, (b) základní principy ČK (tedy upřednostnění celku před výsečí, neapriorní volba výchozího textu, hledání tvaru vydavatelského aparátu) jsou rovněž otevřené a variabilní, (c) literárních památek s časem přirozeně přibývá, (d) vnější okolnosti, které budou tvorbu edičního plánu ČK, resp. její budoucí myslitelné uzavření vždycky omezovat: kromě finančního a personálního zajištění bude řada limitována aktivitou mimo prostředí ČK. Znamená to, že určití autoři, resp. jejich tituly se v plánu z celkem pochopitelných důvodů objeví až tehdy, kdy jejich sebrané nebo vybrané spisy vydávané u jiného nakladatele už na knižním trhu k dispozici nebudou, což možná taky znamená: nikdy. Jsem přesvědčen, že důvody pro to, aby řada byla jednou uzavřena, a definovala tak vydané tituly

8 Do konce roku 2016 na to na stránkách <https://www.hostbrno.cz/knihy/ceska-kniznice/navazovalo> absurdní „... bez ohledu na občanskou, ideovou a literární orientaci autorů“.

9 Od webových stránek brněnského nakladatelství, citovaných v předešlé poznámce, vede prolink k <https://www.kniznice.cz/o-ceske-kniznici> [25. 4. 2019].

jako „významnější“ nebo „reprezentativnější“ než ty, které do ní zařazeny nebyly, jsou srovnání se čtyřmi zde vytčenými neporovnatelně slabší.

Co tedy není v edičním plánu ČK nyní, může se v něm octnout v budoucnu. Je složité jmenovat tituly, které se v edičním plánu objevit neměly; má-li být řada otevřená, není ve skutečnosti žádný titul „nevhodný“. Měřitelné však mohou být parametry edičního zpřítomnění, a to dle tří výše vytčených principů 1–3 (všechny sporné jednotliviny přirozeně zmínit nelze).

Zůstaneme-li v segmentu literatury 20. století, tvoří většinu svazků vedle samostatně vydaných románů především knihy komponované z několika autorských titulů (Šrámek, Dyk, Čapkové, Deml, Vančura, Nezval, Olbracht, Pujmanová, Biebl, Hrubín, Křelina, Weil, Závada, Kainar, Jedlička, Juliš, Kolář, Havel). Ve věci celek vs. výběr si ČK „dovolila“ tři výbory (Hašek, Čep a Hrabal). Domníváme se, že v prvních dvou případech byly antologie zbytečné (Haškovi mohl být vydán svazek složený z některých autorových knih povídek, které po roce 1945 nebyly nikdy reeditovány, a u Čepa se propásla možnost shromáždit po vybraných spisech z let 1981–1983, resp. 1991–1999 autorovy povídky v úplnosti). Z Hrabala se spíše než průřez celý dílem mohly vydat všechny povídky z jednoho stylově sevřeného období — ale to je teď vedlejší: pokud ovšem svazky s Hrabalem a Čepem z let 2015 a 2016 nepředstavují nástup odlišné koncepce, která principiální postoj proti výborům zruší.

Při volbě výchozího textu u děl z 20. století snad nikde k přehmatu nedošlo. U titulů, kde jejich původci v pozdějších vydáních prováděli účelové opravy, se sáhlo buď po prvních otiscích, nebo po vydáních těsně před ideologickým zhroupením nebo zkorumpováním (Majerová, Nezval, Pujmanová, Biebl).¹⁰ Dobrá, resp. dobře zdůvodněná volba výchozího textu proběhla i v jemnějších případech, kdy pohyb textu nezavinila politická služebnost, nýbrž tzv. tvůrčí hledání — Vančurův *Poslední soud*, Durychovo *Bloudění* — nebo nemožnost mít nad textem kontrolu — Grušův *Dotazník*.

Tvar vydavatelského komentáře se pro Miroslava Červenku, jednoho ze zakladatelů řady, stal v prvních letech Knižnice — a současně posledních letech Červenka života — teoretickou otázkou prvořadě důležitosti, kterou nad připravovanými svazky kladl sobě i spolupracovníkům ČK. Byly to spory nebo debaty, které se pohybovaly na škále mezi jakousi normativní podobou komentáře s prvky přítomnými v každém svazku ČK a celkem volnou, dopředu nedefinovatelnou strukturou, která bude nabývat kontur až v doteku s vydávaným textem.¹¹ Z pracovních diskusí každopádně vždycky vyplývalo, že těžištěm nebo přímo tématem doprovodného aparátu mají být jednak dějiny vydávaného textu, tedy otázky geneze, ustavování, resp. proměn daného díla nebo jeho variant, jednak jejich konkretizace v literatuře předmětu.

Ne vždycky vnímali a vnímají editoři nad připravovaným dílem „textostředné“ otázky jako ústřední, a ostatně ne každé dílo také prodělalo vývojové textové proměny nebo je provázela kritická recepce, jež by pro podobu textu v dalších vydá-

10 Znění příslušných děl by bylo možné pojmenovat jako „vydání poslední předkonjunkturní ruky“.

11 Z debat, kterých jsem se v prvních letech Knižnice zúčastnil, jsem měl dojem, že Červenka je střetáváním těchto dvou krajních pólů jakoby překvapován nebo zaskočen a že postupně slevuje z jednoznačně převažující prvně zmiňované představy, kterou v debatách nejdřív zastával.

ních měla nějaké důsledky. Ve svazcích s díly 20. století lze v takových případech rozeznávat v zásadě dvě polohy komentáře: (a) literárněhistorický výklad situující dílo do širších biografických, dobových nebo srovnávacích souvislostí (např. J. Čapek, Dyk, Vančura, Weil), (b) prosté „tlumočení“ významů uměleckého textu do pojednání diskurzivního, jinými slovy: v komentáři se píše o tom, o čem se může čtenář dočíst v textu samém, jen se to říká jinak a vydává se to za tzv. interpretaci, v níž se dobře daří banalitám.¹² Přestože nejčastěji zastoupeným formátem jsou v Knižnici svazky s *vybranými* tituly, bývá žánr komentáře jen vzácně koncipován intratextově, tj. jen zřídka využívá možnosti ukázat nejrůznější relace vydávaného díla k ostatním — do knihy nezařazeným — autorovým či autorčiným počínům.

Problematicky komentovaným edicím lze čelit jen otevřenou kritickou rozpravou v rámci redakční rady, kde se — jak předpokládáme — mluví o tom, co vydat a koho tím pověřit, neformálním výkonem funkce vědeckého redaktora a věcným vážením připomínek zaujaté obce. Cítíme se být jejími účastníky, dovolme si proto aspoň dvě: (1) V pasážích komentáře, které se týkají jazykové stránky věci (nadepisována bývá zpravidla jako Ediční zpráva), je často uplatňován postup, kdy se nejdříve mluví o „opravách“ v souladu s dnešní pravopisnou normou, a teprve potom, a dokonce ne vždy je charakterizována slovní zásoba, hláskosloví, tvarosloví a syntax vydávaného textu. Snad by to mělo být naopak (vzorem by mohly být svazky, na nichž se podílela Zina Trochová). (2) S oporou ve vydavatelské praxi posledního čtvrtstoletí mimo Knižnici by se mohla opustit mantra „kriticky ověřené čtenářské vydání“. Vznikla jako výraz jistých rozpaků z toho, jaký „formát“, jaký typ vydání Knižnice přináší, ale za více než dvacet let ničím k rozvoji textologie a ediční praxe nepřispěla, situaci spíš zamlžila. Formulace je, jak shrnuje i *Editologie*, k níž se tak vracíme, pleonastická. Zdrženlivější deklarace „komentované vydání“ by možná daný účel splnila lépe, a v případě několika náročněji adjustovaných svazků by se mohlo sáhnout rovnou po označení „kritické vydání“.¹³

Česká knižnice a práce několika menších nakladatelství, resp. některé jejich editované tituly tvoří ovšem třicet let po rozkladu systému dozíraného vydávání knih výjimku. Z nakladatelů,¹⁴ jejichž portfolio zahrnuje i českou literaturu, resp. tu její část už jednou nebo vícekrát v historii zveřejněnou, má jen málo nějaké ponětí o tom, v jakém prostředí se pohybují (nebo do něho vstupují). Dobře to bylo vidět na počátku roku 2016. Na konci roku právě předešlého totiž vypršela sedmdesátiletá ochranná lhůta autorských práv také u těch spisovatelů, kteří zahynuli v nacistických kon-

12 „Novela má promyšlenou stavbu“, „sám vypravěčský akt [...] se významně podílí na utváření postavy“, dílo je „jakousi narativní poezií, bezprostředním vyjádřením subjektivního vztahu k věcem“, „přes velký důraz na formu“ jde autorovi „především o naléhavé sdělení, pro něž hledá adekvátní tvar“, titul XY „potvrzuje autorův tvůrčí vývoj“, jde o „pomyslný vrchol“ apod.

13 Máme-li na mysli nejen způsob přípravy textu k vydání, tj. porovnání a zhodnocení dostupných textových pramenů, ale i skutečnost, že ten který svazek ČK přináší nějaký celek autorova díla, pak by takové označení příslušelo z komponovaných svazků zřejmě jen Kosákově edici všech Julišových sbírek prvního tvůrčího období (*Básně /1956–1971/*, 2015).

14 Následujících odstavce — po poznámku pod čarou č. 16 — adaptují text zveřejněný na webových stránkách Institutu pro studium literatury (Špirit 2016).

centračních nebo vyhlazovacích táborech v posledních měsících války, mezi jinými u Josefa Čapka a Karla Poláčka. To znamená, že co do zajištění copyrightu se právně „volnými“ staly nejen prózy *Stín kapradiny*, *Lelio*, *Povídky pana Kočkodana* nebo *Dům na předměstí*, ale i tituly, které zná téměř každé dítě, a jsou tedy — na rozdíl od právě jmenovaných — prodejně nesmírně vděčné.

Pokud nakladatel uzavírá s původcem textu nebo jeho dědici licenční smlouvu, neznamená to ještě automaticky standardní vydavatelskou přípravu textu, ale když už knižní podnikatel za možnost dané dílo vůbec publikovat zaplatí, lze předpokládat nebo aspoň chovat slabou naději, že jde o uvědomělou, řemeslně jakžtakž stabilizovanou činnost, jejíž součástí budou i obvyklé, nebo aspoň nezbytné úkony editorské. Není-li však nakladatel k autorovi publikovaného textu už poután žádnými právními podmínkami, pravděpodobnost konsenzuálního vydavatelského chování v Čechách prudce klesá.

V roce 2016 se například na Poláčkovu prózu *Bylo nás pět* slétlo hned pět nakladatelských firem. Jediná z nich v stručné ediční poznámce uvedla, podle jakého zdroje své vydání pořídila.¹⁵ Péče o to, zdali knížka, o níž prohlašuji, že ji napsal třeba Karel Poláček, opravdu přináší text, který napsal Karel Poláček, není zjevně u nevědomých nakladatelů na prvním, druhém ani třetím místě. V každé z oněch publikací lze proto při náhodných zkouškách zjistit desítky chyb, k nimž došlo nespíš tak, že se prostě oscanovalo takové vydání, které měl někdo v nakladatelství zrovna po ruce, a sazba se před vytištěním buď přečetla, nebo možná nečetla vůbec. Je pravděpodobné, že kdyby se text těchto vydání srovnal písmeno po písmenu s kriticky ověřeným zněním, zjistilo by se, že u *Bylo nás pět* z roku 2016 by neměl jako autor figurovat „Karel Poláček“, ale — v lepším případě, při snesitelnějším objemu chyb — by tam snad mohlo stát „Podle Karla Poláčka“. Co by tam mohlo stát v případě horším, necht si čtenář dosadit dle své krotčejší či divočejší obraznosti.

Ideologií takovýchto nakladatelů je cosi na způsob, že „na nějakém tom slovíčku přeče nezáleží“. Postava Édy Kemlinka ani expedice do Indie v horečnatém snění Petra Bajzy v knize nechybějí, tak co? A jestli je někde ve větě „bych“ místo správně chybného „bysem“ nebo že cirkusoví šašci mají kloboučky „malinké“, přestože Poláček napsal „malilinké“, to je přeče jedno. Jisté — ale je to jedno asi tak, jako kdyby se nechal zbourat Karlštejn a místo něho by developeři vztyčili billboard v životní velikosti, na nějž by pohled od Berounky skýtal požitek srovnatelný s patřením na dnešní „originál“. Pro školy a obzvlášť všetečné návštěvníky by v nějakém hangáru zábavního parku mohla být zhotovena úplně věrná replika hradních interiérů, kterými se kdysi trousil Největší Čech, a když ne on, tak aspoň Brodský s Brejchovou a Kolářová s Hanzlíkem.

To je představa, která svou bizarností zřejmě zneklidní, a možná dokonce pobouří i hodně lhostejného obyvatele naší republiky. Jenže při čtení literárního díla — kdy nejde ani o Národní divadlo, Českou filharmonii nebo veřejnoprávní televizi — je takový obyvatel citlivý mnohem méně. Jinak by český knižní trh nemohl být v tak dezolátním stavu, v jakém zůstává i třicet let po rozpadu komunistického režimu, a kdy těch několik nakladatelů, knihkupců nebo distributorů, pracujících s profe-

15 Stačilo na to sedm řádek, a nakladatelství Albatros se tak proti ostatním domům, jejichž názvy tu z úcty k Poláčkovu šetrně vynecháme, legitimovalo jako normální, slušný podnik.

sionální etikou srovnatelnou s civilizovaným světem, představuje exotické výjimky z všeobecně rozšířeného pravidla diletantismu, nevkusy nebo gangsterství v osobitě počestěné variantě.

Nakladatelská ledabylost není v současném knižním podnikání nic nového, a zrovna v případech dotýkané Poláčkovy prózy můžeme během posledních patnácti let, tedy i v době, kdy copyright „volný“ ještě nebyl, napočítat hned několik podezřelých vydání. Novum situace roku 2016 však spočívalo v tom, že nakladatel už nebyl vázán žádnou autorskou smlouvou, která ho přece jen nějak limitovala, že jediné, co při vydání *Bylo nás pět* dával všanc, byla dobrá pověst vlastního jména a spokojenost těch, kdo si jeho knihu koupí. Takové hodnoty jsou dnešním vydavatelům například Poláčka samozřejmě k smíchu, protože u svých „klientů“ správně spoléhají na ty nejnižší pudy.

Je to ale situace, která povede k tomu, že *za pár let bude vyloučené se s autentickým textem „právně volného“ autora na knižních pultech vůbec setkat* (a to v příštím desetiletí mohou být nakladatelské jateční aktivity vystavena z komerčně vděčnějších titulů díla autorů jako E. Bass, F. Halas, K. Biebl, K. Teige, F. Šrámek, K. Hynek nebo V. Řezáč). Spolehlivá znění totiž nikdo připravovat a publikovat nebude, neboť prodejní cenou nebude moci konkurovat vydáním laicky odvozeným z neidentifikovaného zdroje. Věc přitom nestojí tak, že by levné vydání muselo být automaticky špatné. Vždyť i je lze vyrobit podle určitých jednoduchých pravidel (např. když text odněkud беру, mohu usilovat o to, abych ho přejímal ze správného, tj. ověřeného zdroje, jako to udělal Albatros připomenutý v poznámce č. 15). Katastrofa spočívá v tom, že jistý typ nakladatelů nejenže žádná pravidla neuznává, ale o jejich existenci dokonce ani nemá tušení.¹⁶

Ohrožení navíc nejsou jen sedmdesát a více let mrtví spisovatelé, ale nebožtíci docela nedávní. Díla Karla Pecky († 1997) byla zveřejněna v jednom svazku, kterému freneticky tleskala tzv. intelektuální elita dnešního Česka, tak diletantským způsobem, že by podle něho bylo možné sepsat instruktážní příručku pro vydavatelské učně.¹⁷ Licenční práva na tituly Josefa Škvoreckého († 2012) získalo v posledních letech nakladatelství, jež se specializuje na jazykové a slovníkové příručky. Při nakládání Škvoreckého knih, které vycházejí v zásadě bez jakékoli zmínky o textové předloze, zatím vršilo jednu kalamitu za druhou.¹⁸ Není žádný důvod myslet si, že se takový postup zastaví sám od sebe.

16 Pohroma má navíc širší souvislosti a ignoranci se v tomto ohledu vyznačují i státem placené instituce jako Městská knihovna v Praze nebo Národní knihovna ČR, které při elektronickém zpřístupňování české literatury postupují, slušně řečeno, rovněž svérázně.

17 Osnovu takové práce předestřely dvě ojedinělé recenze (Kosák 2019 a Čiháková 2019).

18 *Zbabeľce* (2015) vydali s copyrightovým údajem prvního knižního otisku (1958), ale ve znění odlišného vydání druhého (1964). Je pravděpodobné, že v nakladatelství nikdo o podstatném rozdílu mezi prvním a druhým vydáním neví, stejně jako netuší o tom, že autor ve své „poslední ruce“ v roce 1991, resp. 1998 znění druhého vydání zneplatnil, a skoro jistě je, že nevědí, jakou verzi vůbec sami naložili. Román *Lviče* (2018), který už ve Škvoreckého *Spisech* vyšel v roce 1996 upravený a s řadou zničujících chyb, nakladatelství z oněch *Spisů* nejenže bezelstně přejalo, ale další fatální chyby ještě přidalo. V případě *Tankového praporu* (2018) sice správně obešlo spornou edici ze *Spisů* (1998) a sáhlo po kriticky připraveném vydání ještě za autorova života (2011), ale v krátké ediční poznámce tuto operaci zatajilo a vyvolalo dojem, jako kdyby se odborné přípravy textu podjal někdo v jejich nakladatelském domě; jinými slovy: přivlastnilo si cizí práci.

Česká textová kritika nebyla nikdy rozvinuta tak jako dnes. Má po ruce spolehlivě vydané a komentované základní normativní texty oboru s aktuálním odstiňujícím korektivem, rozvinutím a kontextualizací. Má knižní řadu věnovanou domácí i zahraniční teorii svého oboru. Disponuje edicí, která spojuje elektronické a tištěné médium, i řadou, v níž je editorům umožněno realizovat nadčasové vydavatelské projekty, jež nejsou podmíněny prodejní úspěšností. A především se v posledním čtvrtstoletí kříží, vrství a vzájemně ovlivňuje značné množství solidních vydavatelských přístupů.

Tyto zisky mají současně pramalý vliv na tzv. běžný nakladatelský provoz. Vědomí, že příprava textu k vydání není odborná činnost, že text tu prostě „je“ a že není třeba starat se o jeho věrojatnost, navozují cyničtí nakladatelé a jejich indiferentní redaktori běžně zaujatému publiku plynule a nezda se, že by to akademické obci způsobovalo nějaké vrásky.¹⁹ Pro další pobyt v oboru nebo profesi to však neznamená na základní parametry odborné práce rezignovat, jen do jisté míry přehodnotit dosavadní zvyklosti. Počítat s tím, že irelevantních textových pramenů (tj. neurčitelných, de facto pirátských vydání) bude přibývat, a při kritické přípravě textu k takovýmto zdrojům ani nepřihlížet. Je to jistě méně přehledná situace než v centrálně dozíraném nakladatelském hospodaření před rokem 1989, ale rozhodně to není konec světa. V úsilí o jistý konsenzus, o vědomí pravidel a jejich dodržování nikdo nikomu nebrání. Dosavadních třicet let svobody — a tedy také svobody nakladatelského podnikání — naprosto neopravňuje k přehnaným nadějím, ale to současně neznamená brát nynější stav věcí jako nezměnitelný a chovat se odevzdaně.

LITERATURA

Čiháková, Barbora: Oslava amatérismu.

Revolver Revue 34, 2019, č. 115, červen, s. 205–216.

Flaišman, Jiří — Kosák, Michal: Na okraj příručky *Editor a text*. In: Rudolf Havel — Břetislav Štorek (eds.): *Editor a text*. K vydání připravili, ediční poznámku a doslov napsali a rejstříky sestavili Jiří Flaišman a Michal Kosák. Ladislav Horáček — Paseka, ve spolupráci s Ústavem české literatury a literární vědy FF UK, Praha 2006, s. 157–173.

Kosák, Michal: Odvaha mu neschází. *i-kanon.cz*, 14. 3. 2019 <<http://i-kanon.cz/2019/03/14/odvaha-mu-neschazi/> [14. 5. 2019]>.

Kosák, Michal — Flaišman, Jiří a kol.:

Editologie. Od náčrtu ke knize. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2018 (Varianty, sv. 9).

Otruba, Mojmír: *Autor — text — dílo a jiné textologické studie*. Uspořádali, edičně připravili a komentář napsali Michal Kosák a Jiří Flaišman. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2018 (Varianty, sv. 11).

Špirit, Michael: V prvních týdnech tohoto roku... *Echo, Institut pro studium literatury*: www.ipsl.cz, 9. 3. 2016 <<http://www.ipsl.cz/index.php?id=916&menu=echa&sub=echa-&str=echo.php> [24. 4. 2019]>.

19 Literární ani odborná periodika kritiku vydavatelských aktivit nepěstují. Je charakteristické, že s jedinou soustavnější reflexí textověkritické práce, rozvíjenou v internetových týdenících *Echa* (od října 2010 do prosince 2016 na www.ipsl.cz) a *i-kanon.cz* (od června 2017), jsou spjata rovněž autoři *Editologie*.